

Sørum-Speilet

I dette nummeret:

Asbjørn Langeland:
Sørum ved forrige
århundreskifte
-Folketellinga i 1900

Kristian Lieungh:
Da krigen kom til
Frogner (65)

Albert Hovind:
Mork skole i Blaker

Anne Svendsen:
Sørumssands
grunnlegger (2)

Per Otto Asak:
Notater til gardshistoria
for Størsrud

Dag Winding-Sørensen:
Viktige
identitetsmarkører

<http://sorum.historielag.no>

Kjære medlem,

Historielagets formålsparagraf er femdelt. Vi skal arbeide for å ta vare på bygdas lokalhistorie. Vi skal arbeide for vern av og øke kunnskapen om bygdas kulturminner og fremme interessen for bygdas gamle kultur og historie. Vi skal også øke tilgjengeligheten av bygdas historiske verdier.

Utgivelsen av de flotte bygdebøkene og ferdigstilling av en kulturminneplan for Sørum er to av prosjektene vi de siste ti åra har lykket med. Begge gjennomført gjennom press mot politikerne i kommunen. Når bygning etter bygning som er vedtatt vernet i kulturminneplanen blir revet, må historielaget være vaktbikkje og protestere.

Men vi må også sammen med bygdas politikere sette oss nye mål. Og denne gang vil jeg nevne to prosjekter som kan settes på dagsordenen, men som kanskje ligger litt på siden av det et historielag tradisjonelt involverer seg i.

Det ene er planene til Eight Amcars Club 1977 om å få bygget et større museumsbygg for deres unike samling av de åtte bilmerkene som tapte kampen mot Ford og GM i tida fra 1946 til 1966. Foreløpig har disse bilentusiastene med hovedsete på Knatten i Sørum 294 biler i samlinga.

Det andre er tanken Guttorm Guttormsgaard har om å sette opp et museumsbygg i tilknytning til Blaker meieri for å huse sin unike samling av bøker og kunsthåndverk fra hele verden. Gjennom 52 utstillinger de siste par åra har han vist omverdenen hva samlingen inneholder av skatter.

For begge disse prosjektene gjelder det at de i høy grad vil sette Sørum på kartet, også internasjonalt. Bak begge prosjekter står det typiske idealister uten tanke på profitt. De har heller ikke noen tanke om at Sørum kommune alene skal finansiere prosjektene deres. Men vil gjerne ha hjelp.

Det en må kunne forvente av politikere og kommunal administrasjon er først og fremst en større vilje og evne til å legge forholdene til rette for at prosjekter som dette kan realiseres. Ofte vil det bare være snakk om å investere litt tid på å sette seg inn i hva initiativtakerne ønsker.

I trange tider med mange uløste oppgaver er det naturlig å prioritere de lovpålagte oppgavene knyttet til eldreomsorg, helse og skole. Men et samfunn som ikke tar vare på sine kulturelle og historiske verdier blir det ikke trivelig å leve i.

Artikler nr. 5 – 2009 – 15. årgang

Sørum ved forrige århundreskifte - Fra folketellinga i 1900

Asbjørn Langeland gir oss her spennende innblikk i Sørum-samfunnet omkring forrige århundreskifte ut fra informasjonen fra folketellinga i 1900.

I denne artikkelen tar jeg for meg den fjerde av folketellingene som er tilgjengelig på Arkivverkets nettsted www.digitalarkivet.no. Denne tellinga ligger bare vel hundre år tilbake i tid, og flere av de personene som er med, har preget bygda vår i det en kan kalle nær fortid. Mange av oss har hatt foreldre eller besteforeldre som var født før 1900, og alle som har vært voksne en stund, vil finne personer som de har møtt og kjent.

Som i de artiklene jeg har skrevet om folketellingene på 1800-tallet, vil jeg også nå først og fremst se på hva folketellingene kan fortelle oss om samfunnsforhold og arbeidsliv.

Generelt om befolkningen

Folketellinga for 1875 viste en betydelig nedgang i Sørum folketall fra 1865 til 1875. Nedgangen fortsatte også etter 1875, men utviklinga snudde før 1900. I 1865 var folketallet i Sørum (Sørum og Frogner sogn) 3088. Ti år seinere var det redusert til 2712, og i 1890 var det nede i 2540, men etter det begynte folketallet å øke litt igjen. I 1900 var folketallet 2546.

Tallet på innbyggere i kommunen ble altså redusert med nær 18 % på 25 år. Årsakene til det finner en i en sterk vekst i Kristiania og utvandringen til Amerika, som jeg skrev litt om i den forrige artikkelen.

Tellingene på 1800-tallet viste at folk i Sørum stort sett var født på Romerike eller andre steder på Østlandet. Både i 1865 og 1875 var det flere av Sørum innbyggere som kom fra Sverige enn fra andre landsdeler i Norge.

Når vi kommer til 1900, er det fortsatt flest svensker blant innflytterne til Sørum. Det er registrert 60 personer som var født i Sverige, det vil si 2,3 % av befolkningen og mer enn en fordobling siden 1875. Hvis en bare ser på navnene, er det imidlertid ikke mulig å

oppdage hvem som kom fra Sverige, for de fleste fikk navnet skrevet i norsk form. Olson, Karlson og Andersson ble til Olsen, Karlsen og Andersen, så mange familier både i Sørum og andre steder har svenske aner uten at det synes på navnene. Mange av svenskene var unge tjenestefolk, men det var også flere håndverkere og arbeidere med egen familie. Noen var bondekoner, og et par var selveiende bønder.

I tillegg til de som kom fra Sverige, hadde Sørum fem innbyggere som var født utenfor Norge, de var alle født av norske foreldre i Amerika (USA). Det var dessuten blitt et betydelig innslag av folk født i andre landsdeler. Finnmark, Troms og Nordland var representert med fem personer til sammen, og en finner så mange som 11 født i Sogn. Alle sogningene hadde etternavnet Hylland og tilhørte to familier. Seksten personer var født i Agder og Telemark og fire i Hordaland, mens Rogaland, Romsdal og Trøndelag var representert med én hver.

Folk var stort sett medlemmer av statskirken, men seks personer oppgav at de ikke tilhørte noe trossamfunn, og en var adventist.

Boligforhold, familier og husstander

Bolig- og eiendomsforhold er mindre oversiktlige i 1900-tellinga enn i de tidligere tellingene. På begynnelsen av 1800-tallet var det to store grupper som dominerte, selveiende bønder og husmenn, og av disse var husmennene i flertall. Antall husmenn holdt seg nesten uforandret til 1865, men mot slutten av hundreåret har det skjedd store endringer.

I 1865 var det 189 husstander der hovedforsørgeren ble kalt husmann, mens tallet på husmenn var redusert til 51 i 1900. Mange av de tidlige husmannsplassene var nå blitt småbruk, og tallet på gårdsbruk med selveiende bruker var økt fra 248 i 1865 til 283 i 1900. I tillegg finner en 21 forpaktere. En annen gruppe som har vokst, er de som leier bolig eller har festekontrakt. I alt finner en 108 familier i denne gruppen, og en del av dem bodde på tidligere husmannsplasser. Noen eide også eget hus uten jord til. I mange hus bodde det to og tre familier, og på flere gårder er det

registrert egne husstander i drengestuebygninger. Ellers var det blitt flere familier som hadde bolig knyttet til familiefarens yrke, så som lærere, meieribestyrere, stasjonsmestre, landhandlere m.fl.

Opplysninger om jordbruket blir registrert forskjellig i hver av de fire tellingene. I 1900 begrenset de seg til å svare ja eller nei på en gruppe spørsmål om jordbruk og husdyrhold på det enkelte bruk. Tellinga gir informasjon om hvilke bruk som dyrket korn eller poteter, og hva slags husdyr bruket eventuelt hadde, men størrelsen på jordbruksdrifta får vi ikke vite noe om. Blant spørsmålene finner en også en rubrikk for kjøkkenhage og en for bikuber. En ser at det var blitt alminnelig med kjøkkenhager både på små og store bruk, og noe som overrasker i forhold til i dag, er at så mange som 65 bruk oppgir å ha bikuber.

Husstandene besto ofte både av familiemedlemmer og tjenestefolk, og ikke sjelden finner en også andre husstandsmedlemmer som pleiebarn eller fattiglemmer.

På mange gårder var det hjemmeværende voksne sønner og døtre som deltok i arbeidet både ute og inne, og der det ikke var voksne barn som kunne hjelpe til, hadde de tjenestefolk. Noen steder var det både voksne barn og tjenestefolk på gården.

Når barna var blitt 13-14 år gamle, ble de regnet med som arbeidende personer. Her er et par eksempler:

Hilda Olsdatter på Sennerud var nok ei flink jente. Hun var 11 år og hadde fire mindre søstre. Det står at hun "gaar sine Forældre til Haande".

Bertha Hansdatter på Vølner var datter på gården. Hun var 13 år, og det står at hun "hjælper Moderen med fjøset". Det samme står om flere andre i 14-15-årsalderen. Hos Engebret Olsen på Vølner var det fire døtre i alderen 15-24 år. For alle fire er det anført "Hjælper Moderen med alt". Sønnen Ole var 18 år og "Hjælper Faderen med Gaarden".

Den yngste arbeidstakeren jeg har funnet, er Karoline Olsen Haug som var 12 år og tjenestepike hos høvelmester Martin Foss på Sørumsand.

På gårder der det var mange arbeidsfolk, var det vanlig at en del av arbeidsfolka hadde egne husholdninger. Men det var også mange storhusholdninger. Her er et par eksempler:

Enkefrue Karoline Haneborg eide og brukte gården Neslerud. Hun var 31 år gammel og hadde tre døtre og en sønn. Barna var åtte, sju, fem og tre år gamle. Husstanden besto videre av en huslærerinne, en barnepike, en kokkepike, en gårdsbestyrer, en gårdsdutt, en kvegrøtter som var svensk, og en dagarbeider som drev med tømmerhogst. De fire karene bodde i sidebygningen, men de hørte altså med til husstanden.

Hos Emil Frøen på Val besto husstanden av mann og kone, fire døtre i alderen 5-12 år, en gårdsbestyrer og to tjenestepiker, men i tillegg bodde det to familier med egne husholdninger i drengestuebygningen med til sammen 8 personer. De to familiefedrene i drengestua var henholdsvis "kvægrøtter" og "staldkarl". Både Neslerud og Val hadde dessuten husmenn.

Husstanden på Søndre Refsum var både stor og uvanlig. Husfar var Ingvald Sendstad, som blir kalt agronom og gårdsbestyrer. Den neste som er registrert, er Olav Sendstad som blir oppført som landbuksskolebestyrer, gårdbruker og selveier. (Olav Sendstad grunnla Vinterlandbruksskolen i 1886, og var rektor der til han døde i 1928.) Videre besto husstanden av en husbestyrerinne, en agronom, tre landbrukslærlinger, en stallkar, to jordbruksarbeidere, en kvæg- og svinerøtter, ei kokke og ei budeie. Kokka og budeia kom fra Sørumsand og Ullensaker, mens alle de andre på gården kom fra andre fylker. Agronomen var fra Bergen, mens lærlingene kom fra Romsdal, Finnmark og Kristiania. Alle de 13 personene i denne husstanden var ugifte, og det var bare de to Sendstad-brødrene som var over 30 år.

Mange familier hadde tatt inn losjerende som husstandsmedlemmer for kortere eller lengre tid. Et spesielt eksempel fant jeg på Nordre Østby. Familien besto av Karl og Karen Nafstad som hadde seks barn i alderen 4-20 år. Videre hadde de budeie, og i drengestuebygningen bodde det fem jernbanearbeidere. Under rubrikken "sedvanlig bosted"

står det anført "intet" på alle de fem jernbanearbeiderne, men alle hadde fødested langt fra Sørumsand, og to var svenske statsborgere.

Den tida befolkningen stort sett besto av to klasser, bønder og husmenn, var det bare på de større gårdene en fant store hushold med flere slags tjenestefolk. I 1900 hadde dette forandret seg.

Anne Jakobsen på Nygård av Hol var 36 år og enke. Hun hadde fire døtre og en sønn i alderen 4 - 11 år. Videre hadde hun ei tjenestejente, og husstanden besto dessuten av smedmester Hans Olsen, som var 24 år og ugift, tre smedlærlinger som alle var 18 år, og August Jensen som var 34 år og tømmermann.

Husstanden til skreddermester Martin Olsen i Lørenfallet besto av mann og kone, to sønner og to døtre, to tjenestejenter, en skreddersvenn og to skredderlærlinger. Dessuten er Hans Dagfin Olsen, som var sersjant og landhandler, oppført som familiemedlem.

På Sørumsand meieri var Kristian Gulbrandsen bestyrer. Han var 32 år gammel, og husstanden besto av kone og datter, maskinist Anton Jansen fra Snåsa og de to meierielevene Marie Karlsen og Theoline Bentzen.

Meieribestyreren i Frogner, Johannes Dæhlie, var 30 år og ungar. Han hadde husholderske og tre mannlige meierielever i sin husstand (Gustav Hertenberg, Harald Martiniussen Sanner og Lars Kristoffersen Kjærstad).

Hos landhandler Mikael Svendsen på Sørumsand besto husstanden av mann og kone, en sønn og enken Ellen Svendsen (69 år) som hadde "tilsyn med børnene". Videre besto husstanden av en meierske, en handelsbetjent, en butikkmønstre og ei åtte år gammel jente som var "offentlig understøttet". I samme huset bodde det dessuten to familier til, postekspeditør Bernt Finckenhagen med kone og tre døtre og enken Marie Borge, som var pensjonist og hadde to sønner boende hos seg.

Jeg tar også med eiendommen Løkkeberg på Sørumsand der det bodde tre familier i samme hus. 1) Trævarefabrik-disponent Kasper Lomsnes med "bestyrerfrue" og tjenestepige, 2) Trævarefabrik-formand

Olaus Nilsen med kone og sin 81 år gamle far som han forsørget, og 3) Høvelmester Morten Foss som hadde kone, en sønn og en tjenestepike.

Sosiale forhold

Folketellingene gir både direkte og indirekte innsyn i mange menneskers økonomiske og sosiale stilling. Det kommer tydelig fram at mange var vanskelig stilt.

I tellinga for 1900 finner en mange enslige mødre. Noen av dem var enker, men det var også mange ugifte mødre. I en del tilfeller ble barna satt bort til fosterforeldre, men tellinga viser at mange ugifte mødre klarte å ta seg av barna sine selv. Det var få yrker for kvinner i den tida, og en ser ofte at enslige, ugifte mødre var budeier eller husholdersker. Andre ugifte mødre bodde hjemme hos foreldrene sine og ble forsørget av dem, og noen bodde i eget hus og klarte seg med tilfeldige jobber. Det er Anne Andersen et eksempel på:

Anne Andersen var 39 år og ugift. Hun bodde på Hønsimoen, og det står at hustomten er umatrikulert selveierjord. Anne hadde en gutt på to år og ei jente på ti. Hun levde av å utføre "husgjerning for andre".

Det fantes også fedre som var alene med barn. På plassen Elvestad bodde Kristian Andersen som var sundmann og fisker. Han var enkemann og hadde ansvaret for to døtre på 6 og 4 år. Han hadde nok hjelp av sine foreldre på 82 og 71 år som bodde hos ham og delvis ble forsørget av sønnen og delvis av Sørumsand fattigvesen, men det står ikke noe om foreldrenes arbeidsdyktighet.

48 voksne personer var understøttet av Sørumsand fattigvesen. Støtten ble gitt på noe forskjellig vis. Noen fikk underholdsstøtte så de kunne fortsette å bo i sitt eget hus. Andre var innlosjert hos fremmede familier for kommunens regning, mens noen bodde hos sønn eller datter og har fått merknaden "forsørget av fattigvesenet". De fleste var eldre mennesker. Her er noen eksempler:

Anne Haldorsdatter som jeg skrev om i artikkelen om 1875, bodde den gangen i husmannsplassen Bråten under Bøler, og hun hadde tre pleiedøtre som hun fikk betaling for.

I 1900 bodde Anne fortsatt i Bølerbråten. Hun var nå blitt 85 år, og hennes levebrød var "Lidt af Fattigvæsenet og forresten af gode Menneskers Hjælp".

Hans Olsen Heksebergfjellet var 93 år og kona Anne 68. Om Hans står det: "forhenværende Husmand nu understøttet av Fattigvæsenet".

Fattigvesenet hadde også ansvar for nokså mange barn, og disse var plassert som fosterbarn rundt om i kommunen. I 1900 ble det registrert 62 fosterbarn i Sørums. 22 av disse kom fra andre kommuner, de fleste fra Kristiania. For fosterbarna fra Kristiania er en vanlig merknad "Forsørges af Fattigvæsenet i Kristiania". Men alle fosterbarna ble ikke underholdt av fattigvesenet. Noen ganger var det faren som betalte for dem, og andre ganger var det slektninger som forsørget dem.

Jeg tar med Thora som bodde hos gårdbruker og sparebankkasserer Johan Kristiansen, som et eksempel. Johan Kristiansens husstand besto av ham selv, hans kone, tjenestepiken Johanne Johansen som var 16 år gammel og født i Solør, og Thora som var 8 år og født i Sørums. Om Thora står det, "Har for tiden intet hjem, forsørges af Tjenestepige". Mer får vi ikke vite om Thora og Johanne.

I tillegg til dem som var forsørget av Sørums fattigvesen bodde det 46 voksne personer i kommunen som ble underholdt av fattigvesenet i andre kommuner. Flere av dem som var "bortsatt" på denne måten har fått merknaden "sindsvag", og da var det amtet (fylket) som betalte for dem.

De fleste som tok inn ekstra folk i husstanden, gjorde det nok av økonomiske årsaker. Jeg bruker Betzy Olavson på Presterud som eksempel:

Betzy Olavson var 55 år gammel og enke. Datteren Dagny, som var 20 år, bodde hjemme. Om Dagny står det at hun var seminarist med høyere lærerprøve, men hun var uten ansettelse. Videre bodde en datter på 18 og en sønn på 13 hjemme. På gården hadde de tjenestegutt og budeie, og dessuten tre ekstra medlemmer i husstanden som alle hadde en noe spesiell bakgrunn. Disse tre var: 1)

Harald Andersen fra Kristiania, som var 53 år, forhenværende lærer og pensjonist, 2) Carl August Jürgens, 37 år gammel og forhenværende trelasthandler i Frankrike. Han ble underholdt av Kristiania fattigvesen, og 3) Dagbjart Arndtzen som var 42 år gammel og Stud.theol. og ble underholdt av sin far, justerdirektør E. Arndtzen.

Et spesielt eksempel på sosial omsorg finner en på Søndre Frogner. Her er det registrert 29 husstandsmedlemmer som alle bodde i samme bygning, og av dem betalte fattigvesenet i henholdsvis Sørums og Kristiania for 18 stykker. Familien besto av husfar Kristian Jensen, hans kone Kristine Sørine og deres seks barn. Videre hadde de budeie, to gårdskarere og ei 14 år gammel jente som ble forsørget av Sørums fattigvesen. Så kommer det spesielle: 17 mannlige beboere som alle ble forsørget av Kristiania fattigvesen.

De 17 beboerne er alle oppgitt med fullt navn, fødselsår og forhenværende erverv. Den eldste var født i 1834, altså 66 år gammel, mens den yngste var født i 1871, d.v.s. 29 år. Bare to av dem var over seksti år, og alle hadde vært i arbeidslivet tidligere. Under tidligere erverv finner en handelsreisende, kjøttthandler, bryggearbeider, bokbinder, skredder, mekanikus, to murere, to skomakere, tre malere og fire arbeidere. For to blir det oppgitt at de er gift, og en var enkemann. Tre var ugift, mens det for de andre ikke blir gitt noen opplysning om sivilstand. Det står ikke hvorfor Kristiania fattigvesen hadde ansvar for dem, og en kan derfor gjette på forskjellige årsaker. Vi får heller ikke vite om de deltok i arbeidet på gården, men jeg har hørt fortalt at gården noe seinere hadde beboere som var med i gårdsarbeidet.

Yrker og arbeidsliv

I 1900 var det fortsatt landbruket som dominerte næringslivet i Sørums. Ofte ble landbruk kombinert med håndverksvirksomhet knyttet til bygdas behov. Mange personer er registrert med to eller flere yrker, og det var vanlig at både selveiende bønder og husmenn hadde håndverksyrker i kombinasjon med gårdsdrift og jordbruksarbeid.

I tillegg til bønder og husmenn var det mange tjenestefolk på gårdene. På mannssiden er det registrert 68 gårdsgutter, 9 kvegrøktene, 7 tømmerhoggere, 5 stall- og kjørekarer og 4 agronomer. På ni gårder var det gårdsbestyrer eller fullmektig. Det er videre registrert 80 personer som dagarbeider eller arbeidsmann. På kvinnesiden er det registrert 102 tjenestefolk, 59 budeier, 5 stuepiker og 5 kokker, men alle disse var ikke tjenestefolk på gårder.

Elva gav mange arbeidsplasser. Det er registrert 47 elvearbeidere knyttet til tømmerfløtinga. Men en finner også tre sundmenn, tre fiskere og en båtbygger.

Jernbanen var blitt en betydelig arbeidsgiver, og 21 personer var ansatt der. En ny yrkesgruppe var veiarbeiderne. 12 mann var veiarbeidere.

Ellers ser en nå tilløp til industri eller at håndverksvirksomheter får preg av å være bedrifter. Eksempler på yrker i denne kategorien er vognfabrikant, sagbruksarbeider, høvelmester, sagmester, trevarefabrik-disponent, eiere av torvstrøfabrikk, meieribestyrer, maskinist og fyrbøter.

Sørum hadde 46 tømmermenn/snekkere og to ble registrert som byggmester. Det var tretten smeder og tre hjulmakere i bygda og flere av disse var knyttet til verksteder. Vi finner også en skreddermester.

I noen virksomheter var det lærlinger, og det er registrert tretten lærlinger, dels i håndverksbedrifter og dels i jordbruk.

Handelsnæringen gav arbeid til ni landhandlere, åtte butikkbetjener/ butikkjomfruer, to visergutter og en varekjører. Dessuten hadde kommunen en gjestgiver (på Hvalsødegården i Frogner). En finner også en postekspeditør og et landpostbud.

Av yrker som ikke finnes lenger, kan en nevne bygdeveker, skrepprekremmer og bærsanker.

Bygdevekerstillingen ble opprettet i 1889. Da drøftet herredsstyret hva en kunne gjøre for å stoppe tiggeriet som tiltok i betenkelig grad og hovedsaklig utøvdes av omstreifere. Løsningen ble at fattigstyret fikk fullmakt til å ansette bygdeveker. I instruksjonen sto det at ingen tiggere måtte gis tillatelse til å

tigge utenfor det fattigdistriktet de tilhørte. Hver skolekrets utgjorde et fattigdistrikt.

Den første bygdevekeren i Sørum var Iver Jensen Frydenlund. Hans lønn var 100 kroner i året + nødvendige klær. Til sammenlikning hadde kommunekassereren kr 200 pr. år. (Kilde for opplysningene om bygdeveker er artikkelen Kommunalt sjølstyre av Joh. Garder i bygdeboka Sørum Herred fra 1942.)

I 1900 var Bernt Foldmo på plassen Norderhaug under Gjester bygdeveker. I folketellinga står det at han kombinerte vekerarbeidet med dagarbeid i jordbruk.

Kasper Gulbrandsen på plassen Udnes under Solberg var skrepprekremmer og forsørget kone og fire døtre.

Gulbrand Bøhler var selveiende gårdbruker på Nordre Egner, men det står at han og kona var "Bærsankere". De solgte kanskje skogsbær når det var sesong for det?

Gifte kvinner er stort sett registrert som husmødre. De ugifte kvinnene hørte gjerne med til det en kalte tjenestefolk, og på gårdene var fjøsarbeidet som oftest ansett som kvinnearbeid. En ser ovenfor at det var nesten like mange budeier som gårdsgutter.

Folketellinga viser at kvinner også hadde begynt å få en del nye muligheter til å få betalt arbeid.

Læreryrket var fortsatt hovedsaklig et mannsyrke på bygdene i 1900, men det er registrert fem lærerinner. En av dem var huslærerinne, og en var uten arbeid. I tillegg til lærerinnene hadde to familier guvernante.

Søm var et håndverk som tidlig gav plass for kvinner, og det er i denne tellinga registrert tretten sypiker/-damer og tre kvinnelige dameskreddere. En finner 28 husholdersker eller husbestyrerinner, tre rengjøringsarbeidere og to bakstekoner. Bygda hadde også to gjestebudskokker. Disse var husmødre som tok på seg oppdrag, og de kommer i tillegg til de fem kokkene som er nevnt ovenfor blant tjenestefolk på gårdene.

Ellers var butikker og meierier virksomheter som gav arbeid både til kvinner og menn. To av de fem meierielevene i Sørum var kvinner, og på Sørumsand var det en meierske.

Oppsummering

Dette er den siste av fire artikler om folketellingene. Tellingene dekker til sammen et tidsrom på 100 år, 1801 - 1900.

Det norske samfunnet gjennomgikk store forandringer på 1800-tallet. Fra å være et lydrike under Danmark og styrt ved kongelig enevelde, fikk man en demokratisk forfatning i 1814. Etter 1814 utviklet demokratiet seg gradvis både på sentralt og lokalt nivå, og ved hundreårets slutt hadde man fått en velutviklet demokratisk samfunnsordning.

Ved begynnelsen av hundreåret hadde landet en befolkning på under 900.000, og de aller fleste levde av jordbruk og fiske. Ved neste hundreårsskifte var befolkningen 2,2 millioner, samtidig som tusener av nordmenn hadde emigrert til Amerika.

I 1801 bodde ca 9 % av Norges befolkning i byer og tettsteder. I 1900 utgjorde bybefolkningen 35 %, og næringslivet hadde utviklet seg i takt med dette.

Bygder, byer og landsdeler ble i løpet av 1800-årene knyttet sammen med jernbaner, skipsruter og veger, og dette førte til adskillig større mobilitet i befolkningen.

Skolesystemet hadde utviklet seg fra en meget primitiv omgangsskole til en fast organisert folkeskole drevet etter sentralt fastsatte retningslinjer. Det ble innført obligatoriske utdanningskrav til lærerne. Norge fikk sitt første universitet, og det ble satt i gang landbruksskoler, folkehøgskoler og mange andre utdanningsinstitusjoner.

På det sosiale området hadde det foregått en utvikling fra noen enkle tiltak som kirken og grendesamfunnene organiserte, til et kommunalt organisert fattigvesen styrt etter et nasjonalt lovverk.

Og slik kunne jeg fortsette å vise til grunnleggende endringer på det ene området etter det andre.

De fire folketellingene som jeg har gjennomgått, viser at de store samfunnsendringene fikk virkning for folk i bygda vår på forskjellig vis.

Sørum og Frogner fortsatte å være typiske jordbruksbygder gjennom hele hundreåret. Folk bodde stort sett på gårder,

småbruk og plasser både i 1801 og i 1900, selv om eiendomsforholdene hadde endret seg en del. Når bybefolkningen i Norge økte fra 9 % til 35 %, så viste det seg i ei bygd som Sørum ved at folk flyttet ut av kommunen, og folketallet gikk tilbake år for år i en lang periode.

De sosiale reformene viser seg på to måter. For det første begynte kommunen å overta ansvar for dem som av forskjellige årsaker ikke kunne klare seg selv. For det andre ble mange familier i Sørum og andre bygder viktige medspillere for sosialomsorgen i byene ved at byene plasserte ut både barn og voksne på gårder og plasser når de måtte forsørges av det offentlige.

Samfunnsutviklingen gjenspeiler seg også i arbeidsliv og yrkessammensetning. På de større gårdene fikk de arbeidsfolk med spesielle funksjoner eller spesiell kompetanse som røkttere og agronomer. Utviklingen av samferdselen gav nye yrker som jernbanearbeider og vegarbeider, og vi har sett at tømmerfløtinga i siste halvdel av hundreåret gav grunnlag for svært mange arbeidsplasser.

Utøvelsen av flere håndverk ble flyttet fra gårdene til verksteder, og det ble etablert mindre bedrifter tilknyttet landbruksnæringa som meierier og sagbruk. Nye arbeidsplasser og yrker ble også etablert i forbindelse med forretningsvirksomhet og offentlig tjenesteyting

Folketellingene brukes nok helst for å finne informasjon om bestemte personer, familier og gårder. I disse artiklene har jeg forsøkt å sette enkeltopplysningene inn i en større sammenheng. Jeg håper dette kan ha bidratt til å sette nytt lys på noen sider av Sørums historie.

Asbjørn Langeland

Med dette avslutter Asbjørn Langeland sin gjennomgang av folketellingene for Sørum. Og så går igjen utfordringen til Sørums lokalhistorikere: Hva med å gå gjennom folketellingene fra den delen av bygda som heter Blaker også?

Red.

Oppvekst på Melvold i Frogner i mellomkrigstida

Del 65: Da krigen kom til

Frogner

Om morgen den 9. april 1940 var det kuldegrader, ganske mye snø og stille, fint vær. Litt før klokka åtte fikk vi hjemmefra se at det røk fra flyplassen på Kjeller, og at det var uvanlig stor flyaktivitet i området. Enkelte av flyene var også atskillig mye større enn dem vi var vant til å se. Plutselig kom et stort to-motors fly nordover ganske lavt og gjorde en sving over Frogner. De svarte korsene med hvit kant på skroget og hakekorset på sideroret var godt synlig. Det var et tysk bombefly av typen JU52 vi så. Med det samme skjønte vi ingen ting, og far og jeg så litt rart på hverandre. Vi satte da på radioen og fikk der straks høre om tyskernes invasjon og at de alt hadde besatt flere byer i landet. Vi forstod da at det var tyske fly som hadde bombet Kjeller, og at det var årsaken til røken vi så der nede. Det hele var uhyggelig.

Flyvirksomheten fortsatte utover morgenen, og vi så norske og tyske fly i kamp. De små, langsomtgående norske flyene hadde ingen mulighet til å beseire de raske tyske flyene, og det ble nok en meget beskjeden motstand de kunne yte. Etter en tid stilnet flyvirksomheten av, og i stedet så vi norske militære som ble fraktet i lastebiler nordover Trondheimsveien. De satt på lastepanet med geværene parat, og det var tydelig at de var på vakt mot tyske fly.

Jeg kan ikke huske nøyaktig når vi så de første togene med tyske tropper og materiell. Av sikkerhetsmessige grunner skjøv lokomotivet på disse togene 2-3 åpne tomme godsvogner foran seg. Dette ble gjort for å redusere skadene hvis jernbanelinjen skulle være underminert. Slik gikk de første dagene, og de fleste var vel mer eller mindre undrende og tafatte tilskuere til det som hendte. Det var en rykteflom uten like, og folk mente og trodde hva som helst.

En dag jeg var på stasjonen og hentet posten, var det noen tyske soldater som av en eller annen grunn stod der. Det var spesielt en ung soldat som var meget ivrig etter å fortelle oss at de var kommet hit for å beskytte oss mot engelskmennene, og det var tydelig å forstå at

han trodde det selv. Den propagandaen var de altså foret med.

Hjelpen og beskyttelsen var det som vi vet ikke så rart med. Det beviste tyskerne på forskjellig vis. Ved sekstiden om morgenen den 13. april stoppet en tysk avdeling på Frogner. Der dundret de på dørene til butikkene og forlangte å få komme inn, og inn kom de. Der nærmest plyndret de hyllene for sjokolade, smør og margarin og alt som godt var, og tok seg til rette på alle måter. Noen betaling var det ikke snakk om. De åt alt de maktet å få i seg, og koste seg riktig godt. De hadde sikkert hatt liten tilgang på slike ting i lengre tid og derfor smakte det nok ekstra godt.

Det var samme dag, lørdag 13. april 1940, at jeg skulle kjøre melka til meieriet ved halv åttetiden om morgen. Da jeg kom ned alléen på Melvold og svingte nedover mot Frogner, fikk jeg se en tysk motorsykkel med sidevogn som stod i veisvingen nedenfor. På grunn av svingen så jeg bare et par lastebiler som stod bakenfor. En melkekjører som kom nordfra fikk sikkert se det samme som meg, og snudde i veiskillet på Moe. Jeg hadde ingen betenkeligheter med å fortsette kjøringen mot Frogner. Da jeg nærmet meg den tyske motorsykkelen, så jeg at den soldaten som satt i sidevogna hadde et maskingevær montert foran seg. Føreren hadde et gevær i rem over skulderen. Begge så intenst på meg, men sa ingen ting. De var som rimelig kan være lite interessert i en bondegutt med 2-3 melkespann på ei vogn.

Da jeg kom forbi svingen, fikk jeg se en lang rekke lastebiler som stod tett etter hverandre. Bilrekka rakk litt forbi der nedkjøringen til Melvold ungdomsskole er i dag. Ingen av lastebilene var tyske. Det var bare norske biler, de fleste med firmanavn fra Oslo-området, og de var altså rekvirert der. Det var lett å se at soldatene hadde hvilepause, for alle satt eller stod oppe på bilene og spiste. På hver lastebil var det plassert et maskingevær eller ei mitraljøre på taket av førerhuset. Det ble betjent av en soldat som speidet rundt seg til alle kanter og praktisk talt stod med fingeren på avtrekkeren. De følte seg nok ikke sikre for bakholdsangrep fra norsk side.

Kommet et stykke nedover langs bilrekka, fikk jeg se en åpen tysk bil komme mot meg. Veien var ikke særlig bred, og veiskråningen var der jeg befant meg på det høyeste. Tyskerbilen bare kom den, og en offiser som satt i den reiste seg opp og vinket og gav tydelig tegn om at jeg måtte holde meg godt på siden av veien slik at de kunne komme uhindret fram. Det gjorde de da også, men det var ikke mange centimeter mellom bilen og melkevogna, som var ytterst på veikanten da vi passerte hverandre. Jeg må innrømme at jeg pustet lettet da vi hadde passert hverandre uten at det endte med kollisjon, eller at vogna gikk utfor veiskråningen og veltet rundt. Det var godt at jeg hadde en snill og rolig hest, ellers ville det nok ikke gått så bra. Da jeg senere kjørte hjem igjen fra meieriet, var hele kolonnen kjørt videre.

Etter middag samme dag drev broren min og jeg på gårdsplassen og barket gjerdestolper. Vinteren hadde vært både kald og hard med mye snø, og det var en sen vår. På gårdsplassen var det store snøhauger som først nå var begynt å tine, og der det var brøytet og kjørt om vinteren var det issørpe og vann-dammer. Plutselig kom det en tysk bil opp alléen og stoppet et stykke fra oss. En tysk offiser kom ut av bilen og mot oss der vi drev med gjerdestolpene. En elghund som hadde huset sitt der og stod bundet like ved, sprang bjeffende mot tyskeren, som øyeblikkelig trakk opp pistolen sin og rettet den mot bikkja. Vi sprang til for å roe den ned, ellers var den sikkert blitt skutt.

Det var flere offiserer i bilen, og de kom alle ut av bilen for å se seg omkring. De lot oss forstå at de var ute etter å finne gårder hvor de kunne få anbrakt hester, kjøretøyer og soldater for en kortere tid. Far kom ut, og sammen gikk de bortover mot låven for å se på forholdene der. De ville først ha hester oppe på kjørebua på låven, men det ville nok ha vært mindre bra på grunn av gjødsel og renning ned i foret under. Mens tyskerne var på gården, kom det en telefonbeskjed om at det var brann på Bjerke. Jeg kastet meg på sykkelen for å kunne være til hjelp, men heldigvis var det bare en vanlig pipebrann.

Da jeg syklet hjem igjen og kom over Moetoppen, fikk jeg høre en kraftig dur som jeg til å begynne med ikke skjønnte hva var. Det viste seg å være en tysk tank som kom oppover Trondheimsveien. Snart kom det en til fram i svingen, og så enda en. Da de tre tunge tanksene passerte meg, var det så hele betongdekket på veien ristet. Dekket var blitt lagt nytt høsten 1938, og det fikk en viss skade av stålbelte på de tunge tyske tanksene, som var sendt nordover for å nedkjempe de norske motstandsstyrkene som fortsatt var i kamp. Da jeg kom hjem, var de tyske offiserene reist igjen, men likevel ble det en vond kveld med krigens gru hengende over landet.

Søndag 14. april var det snø og sludd med slapseføre og tåke. Hele dagen dro det tyske tropper nordover, og spesielt husker jeg lange rekker med beitevogner, det vil si med to hester for hver vogn med en stiv bom eller stang mellom seg, som dro oppover. På hver vogn var det store jernbøyer som det var trukket presenning over for å dekke lasten. Ved noen vogner trasket kjørekaren ved siden av, mens på andre satt kusken på et høyt sete foran. Det var såkalte "alpejegere", og de så langt fra glade ut der de strevet seg fram i snøslapset. Vognene hadde store hjul, og bak var det et sete hvor det kunne sitte to soldater i bredden. De satt med ryggen mot kjøretningen, hvilte beina på ei plate og hadde fritt utsyn bakover.

Det kom også tyske JU52 bombefly nordover på vei fra Fornebu mot Elverum i et forsøk på å stoppe kongen og regjeringen i flukten. Flyene kom like over alléen på Melvold, så nær at vi kunne se sølespruten fra landingshjulene oppunder vingene. Det hang bomber i rør under maskinene, fire i alt, mener jeg det var. Utpå kvelden kom et av de tyske bombeflyene lavt like over takene på Melvold. Det fløy med såkalt "bakkekontakt" og hadde en eller to sterke lyskastere som lyste på skrå forover og nedover. Jeg har mange år senere studert et slikt Heinkel bombefly på flymuséet på Gardermoen, og da kom minnet om denne triste søndagen i april 1940 sterkt for meg.

Gisselsituasjonen på Frogner skole

Litt før klokken åtte om kvelden ringte telefonen. Det var lensmann Gjetrang som var på tråden, og han gav oss den beskjeden at enten min bror eller jeg måtte møte i lærerboligen på Frogner skole hos lærer Eldevik. En av oss måtte være der som telefonvakt om natten, ble det sagt. Vi skjønnte jo ingen ting av det med telefonvakten, men det var ikke tid til å lure på det, jeg måtte bare komme meg av sted fortest mulig.

Det var mange tyske soldater og kjøretøyer på skolens område, og det var naturligvis tysk vakt i porten. Dette hadde lensmannen fortalt, og også at det bare var å si at jeg skulle til læreren, så ville vaktene slippe meg forbi. Og ganske riktig, da jeg sa at jeg skulle til ”der Lehrer”, slapp vekten meg forbi med en gang. Mens de tyske soldatene utenfor skolehuset så mistenksomt på meg, gikk jeg over skolegården og inn på kjøkkenet til lærer Eldevik. Han virket svært nervøs. Til min forundring fikk jeg se at smeden, Olaf Myhre, og Hans Økern, en gammel skolekamerat, satt i dagligrommet ved siden av kjøkkenet. Snart kom også Hans Brændjord inn. Vi så alle på hverandre med en viss undring. Om det var lensmann Gjetrang eller lærer Eldevik som gjentok at vi skulle være telefonvakter der om natten, kan jeg ikke si sikkert, men vi fikk streng beskjed om at vi bare måtte oppholde oss i dagligrommet og på kjøkkenet, og at vi absolutt under ingen omstendigheter måtte slukke lyset eller trekke ned rullegardinene. Vi kunne koke oss kaffe på kjøkkenet og bruke vasken når vi trengte det.

Fru Eldevik og den øvrige familien så vi ikke noe til, og etter en stund gikk også lærer Eldevik inn på soverommet for å legge seg. Vi ”telefonvaktene” ble sittende og se på hverandre, og var enige om at dette var uforståelige greier. Utenfor vinduene gikk tyske soldater med håndgranater i beltet og gevær over skuldrene og så inn på oss hele tiden. Vi tenkte at de kjedet seg, og at de misunnte oss som fikk sitte inne i stua hvor det var godt og varmt, og at det var derfor de stadig stirret inn til oss. Timene gikk mens vi satt der og snakket om krigen som var kommet så uventet, og om hvordan det ville utvikle seg.

I totiden på natten ringte faktisk telefonen, men det var en feiloppringing fra Elverumskanten, så noen samtale ble det ikke.

Ute begynte det etter hvert å klarne opp, og det ble derfor ganske tidlig lyst. Ved sekstiden kom Olaves Økern, far til Hans, inn porten til skolegården, hvor han ble sluppet fordi av den tyske vaktposten, og videre inn på kjøkkenet til oss. Der bad han om at Hans måtte få slippe ut straks, for han måtte være med hjem og melke. Ingen av oss kunne jo gi noen slik tillatelse, men i det samme kom lærer Eldevik inn til oss. Han var helt grå i ansiktet, virket trett og sliten, og lot heller ikke til å ha sovet stort om natten. – Dere kan nå få vite hvorfor dere har måttet være her i natt, sa han, og fortalte så at vi sammen med ham hadde sittet som gisler. Dersom noen i løpet av natten hadde forsøkt å sprengte den forholdsvis store brua over Leirelva, som var viktig for å transportere tyske soldater og utstyr nordover til kampområdene, ville vi straks ha blitt skutt. Da vi fikk høre det, ble vi både forskrekket og glade på en gang, og det var med en rar følelse at jeg satte meg på sykkelen og dro hjemover.

Vi visste jo at noen natt til søndag på en klossete måte hadde sprengt ei lita bru mellom Bergermoen og Leirsund. Tyskerne var blitt rasende for dette, og truet med å brenne flere gårder og hus rundt der som hevn. For å hindre at brua over Leirelva skulle bli sprengt, tok de altså sine forholdsregler. Søndag kveld hadde lensmann Gjetrang sendt ”budstikke” rundt i bygda om at ingen måtte nærme seg brua om natten, eller finne på noe som helst som kunne oppfattes som forsøk på sabotasje. Eldevik var derfor ikke redd for at det ville hende noe med brua over Leirelva, men han hadde ligget og engstet seg over om noen ville prøve seg på brua i Hvalsdalen. Den gang var det ei ganske høy og lang bru nederst i Yssibakken, hvor det er fylling i dag. Dersom noen hadde prøvd på å sprengte den, hadde det sikkert gått ut på ett for vårt vedkommende.

Etter hvert økte trafikken av tyske biler som fraktet tropper og krigsmateriell nordover på Trondheimsveien. Det var kraftige biltyper som var helt ukjente for oss som ble benyttet, og jeg kan huske at noen som stod og så på dette sa de ikke skjønnte at tyskerne kunne kjøre

med så gamle biler. Bilene var nok slett ikke gamle, men bare spesialbygget for sitt formål og dermed litt mer ”klumpete” enn vi var vant til. Tyskerne kjørte også tunglastede busser sørover mot Oslo, hvor det ikke var andre mennesker å se enn sjåføren og en vakt. Stort sett var dette døde og sårete soldater som hadde falt i kamp med norske styrker lenger nord. Det syntes i veien, for det var blodstriper på betongen etter at slike transporter hadde kjørt.

Kristian Lieungh

Stor aktivitet på Blaker Skanse

Samtidig som Statsbygg er flinke til å drive med kontinuerlige restaureringsarbeider på Blaker Skanse, kan Blaker Utvikling også melde om at mye gjøres for å skape liv i lokalene.

17. oktober arrangeres Høst på Skansen med åpen Kulturfabrikk i Nansenbygget og Tyrolerfest arrangert av Blaker Skanses Venner i Artilleribygningen.

23.-25. oktober arrangerer Ole Aasnes Skansemesse i Nansenbygget.

2. november arrangerer Kulturkontoret Halloweenparty samme sted.

28. – 29. november er det Jul på Skansen med julemarked, julecafé, fakkeltog og julegrantenning.

Blaker Utvikling arbeider også i forhold til Akershus fylkeskommune og Akershus Kunstsenter for undersøke mulighetene for at fylket bruker Blaker Skanse som en arena for produksjon og formidling av kunst. Sørums kommune ved ordfører har sagt seg villig til å være med i møter med partene for å gi sin støtte til prosjektet, men forutsetter at det er Statsbygg som eiendomsforvalter som finansierer et eventuelt forprosjekt.

Det er også inngått avtale med Per Erik og Edel Harfallet som driver Romerike Catering AS på Dal, om å levere mat og drikke til ulike arrangementer på Skansen. De to blakværingene kjenner kjøkkenet i kommandantboligen godt fra den tida de drev der mens høgskolen hadde kantina.

Sørumsands grunnlegger (2)

Ved hjelp av Jan Wiborg-Jenssen er vi kommet over Anne Svendsens erindringer. Hun var datter av Mikael Svendsen (1866-1948), som kom til Sørums i 1885. I 1892 etablerte han sammen med Sigvart Bæreg landhandel på Sørumsand. Den aller første forretningsgården, og begynnelsen til det som seinere skulle bli tettstedet Sørumsand. Anne Dorthea Svendsen (1907-1994) bodde hele sitt voksne liv på Sørumsand.

Da forretningen var kommet godt i gang, begynte far å se seg om etter en å dele livet med, en hustru. Han vanket mye i Sørums, på andre siden av Glomma, og der ble han kjent med Marie Bjerke fra Ullensaker, som på den tid gikk på amtskole på Nordli i Sørums. Tidligere hadde hun gått på Bergers Husholdningsskole i Asker. Mens hun gikk på amtskolen bodde hun hos sin søster Mari Hovind, som var gift til gården Hovind ved siden av onkel Svends gård.

Det ble forelskelse og frieri. Etter fars opplysninger, vegret hun seg – og måtte ha betenkningstid. Hun var i unge år ikke så sterk av helse og var vel kanskje redd at ekteskap med en så driftig mann, som han altså den gang tegnet til å bli, kanskje kunne bli for mye for henne. Men Marie greide ikke å skyve tanken på Mikal fra seg, og hun kom tilbake og ga ham sitt ja. De ble forlovet i november 1895, og deres bryllup sto i Hovin kirke i Ullensaker 21. september 1896.

I 1899 begynte barna å komme. Alf i 1899, Trygve 1901, Ellen i 1903, Halvard i 1904, Andreas i 1905, Anne D. i 1907, Margrethe i 1911 og den åttende i rekken, Solveig, i 1914 (på Kvevli). Hun døde under fødselen, dessverre. Det var en nydelig liten velskapt pike.

Svendsen-gården

Forretningen ble som nevnt startet opp her på Sørumsand i 1892. Det var kjøpt et gammelt hus på Lystad som ble satt på tomten Løkka. Denne ble kjøpt av Kuskerud i april 1893. Det ble landhandleri i første etasje. Huset var på tre etasjer, og det trengtes jo god plass, da far etter

hvert utvidet sine aktiviteter og således fikk mange arbeidsfolk som skulle ha kost og losji.

Han startet opp meieri i kjelleretasjen med fryseri og meieriutsalg. Som barn gjorde vi mange turer ned i meieriet for å få litt av skummet som dannet seg da separatoren gikk. To av meierskene var Marie Håverud og Marie Delerud. Martin Delerud var kjørekar, og han fraktet is fra Glomma om vinteren. Isen var delt opp i fine firkanter, og ble plassert i et dertil egnet uthus som var bygget ved siden av de øvrige uthus. Blokkene ble her lagt oppå hverandre med sagflis imellom, og skulle brukes til å avkjøle melken.

I de øvrige uthus hadde vi både hest, griser og høns. Mor likte å stelle med dyr. Guttene hadde kaniner på et av uthusloftene. Martin Delerud ble etterfulgt av Sigvart Marthinsen som kjørekar, og var også trofast her i mange år.

Far begynte også hotelldrift i tredje etasje, ”Sørumsanden Hotell”. Det var hovedsakelig handelsreisende som overnattet, og dem var det mange av. Brødrene Doblougs reisende, Berg, hadde flere store kolli som ble lempet inn i butikken. Det var mange reisende. Det var jo så mange ting som skulle til i et landhandleri, alle slags matvarer, klær og skotøy, melk, korn, kraftfor til dyr, kom i massevis av sekker og ble plassert på bua. Det var også mange, mange ting som skulle brukes i landbruket, haveredskap og jernvareartikler. Så det var godt å ha god plass både i uthus og inne i forretningsgården.

Det var jo ikke slik som nå at en bare kan ringe og bestille varer, og få dem tilbragt pr. bil. Nei, de handelsreisende hadde med seg kolleksjoner, det ble tatt ut varer, som ble tilsendt med jernbane, først til Fetsund, hvor det ble hentet med hest, senere med jernbane til Sørumsand. De fleste varer kom fra Kristiania.

Far fikk Bergen Privatbank til å etablere filial i husets første etasje, ”Sørumsands Privatbank”. Han var i hvert fall blant initiativtakerne. Med i bankens styre var bl.a. Wølner, overrettsassakfører Bisgård, Blakstad (Borgen gård) og Sigurd Rønsen (banksjef). Jeg hadde som jobb å servere kaffe til styret en gang i uken.

Alle vi barna ble født hjemme i det gamle huset. Det var ikke snakk om noen fødselklinikk den gang. Jeg husker godt at Margrethe Lillemor ble født. Jeg nærmet meg jo fire år, og jeg syntes det var en god liten dukke å leke med. Hun lå i en vugge som kunne dyttes frem og tilbake inntil hun sovnet. En gang jeg var alene med henne så jeg mitt snitt til å ta henne ut av vugga. Den var litt høy, så jeg måtte stå på en skammel. Jeg satte meg på skammelen med henne, og stor var mors forskrekkelse da hun fikk se hva jeg hadde gjort. Men jeg husker ikke at jeg fikk skjenn.

Familien flytter til Kvevli i Blaker

Det ble mer og mer å gjøre i forretningen, og mye å ha tilsyn med. Som tidligere nevnt var det ingen fast stengetid, så dagene ble lange og nettene korte. Arbeidspresset resulterte for far i en sterk migrene som meldte seg ganske ofte. Jeg kan huske at far måtte ligge til sengs med nedrullet gardin og tildekket hode. Det ble etter hvert så plagsomt at legen anbefalte ham å komme bort fra forretningslivet en tid og komme i andre forhold.

Han tok seg legens anbefaling ad notam, og fikk en stedfortreder, F.W. Larsen, som leide forretning og bolig i syv år.

Far ble anbefalt å drive gårdsbruk, og begynte å se seg om etter et høvelig sted. Nåværende Heggedal gård var i bildet, men det endte med at han kjøpte Kvevli gård i 1913. Jeg kan huske at Lillemor og jeg reiste med far på Tertitten til Kvevli for å se på huset og gården, som den gang eides av Svarstad, far til Martha, Anny, Ellen og Odd, som vi senere var en del sammen med. Uthusene på gården var så falleferdige at far måtte bygge både ny låve og nytt fjøs, samt nytt vedskjul med ny utedo. Vannklosett var jo ikke på tale en gang. Dette skjedde i 1916. Og da hadde vi alle arbeidsfolkene i kosten. Vi var da ca. 16 – 17 til bords hver dag i lengre tid. Alle som arbeidet på gården, med lusing, potetopptaking og tresking av kornet, hadde full kost. Den gang var det jo ikke så vanskelig om hjelp, så vi hadde både sveiser eller budeie og ”innhjelp”, men mor hadde jo mye å administrere. Hun var jo født og oppvokst på en gård i Ullensaker, og var

godt rustet hjemmefra til å kunne forestå dette arbeidet.

Barndomstiden på Kvevli var en fin tid, både for oss barn og for mor og far. Far var en levende kristen, og hans rike liv med sin himmelske far gjorde at han hadde for øyet å kunne gjøre noe for andre. Utallige var de sammenkomster som ble holdt i den store stua på Kvevli. I denne forbindelse må også nevnes familien Fagermoen, som hadde gård et stykke unna, og som var varme kristne. Barna der, ni i tallet, ble våre beste venner.

I den store stua vår samlet far naboer og bekjente, og han skaffet alltid en eller annen forkynner som kom og talte. En sommer hadde vi et stort stevne. Vi barna var med og bandt girlander av løv og markblomster, som skulle være til pynt på låven. Jeg tror vi skulle ha mat og kaffe. Det var også et mannskor fra Oslo, ”Evangelisten”, som deltok med mange vakre sanger. Dette var på en søndag, og det ble en uforglemmelig dag med vakkert sommervær. En mengde mennesker fra distriktene omkring var samlet ute på den rommelige gårdsplassen. Det var en familie fra Oslo som ferierte både i ”Bryggerhuset” og hos Fagermoen. Olsen het de. Både Olsen og flere av barna var musikalske, og to av sønnene var med i koret. Olsen var selv solist, og hadde en vakker stemme, og jeg husker til denne dag at han sang solo på sangen ”Mon jeg stjerner skal få når jeg kronen tar på i det land som i gullglans seg ter.” (Dette er bare en strofe jeg husker.)

Flere i familien Olsen fikk dessverre tuberkulose. Olsen bukket under først, siden to av døtrene, Elsa og Randi, som hadde nydelige sangstemmer. Jeg husker at Elsa og jeg reiste med ”Tertitten” til Sørumsand en gang, og da satt vi på perrongen på toget med bena dinglende utenfor og sang: ”En det kan, halleluja, Jesus, Frelseren fra Golgata.” (Med gjentakelse.) ”Tertitten” hadde ikke så stor fart, så det gikk bra. Senere døde også Einar og Trygve. Jenny, Ester, Torbjørn og moren levde lengst, men nå er det mange år siden de også døde. Det var merkelig at ingen av oss barna ble smittet, men på Fagermoen, hvor de oppholdt seg mest, ble Ragnhild og Hedda syke og ble vel antagelig smittet, og døde i forholdsvis ung alder. **Anne Svendsen**

Mork skole i Blaker

Mork skole i Blaker ble opprettet i 1885 i samsvar med fastskolereformen av 1860. Dette var mens Blaker var en del av Aurskog kommune. Mork ble den fjerde skolekrets i Blaker etter Svarstad, Fjuk og Fossum, som har sin historie med skolehus fra 1861. Nedleggelsen av Mork skolekrets kom etter sammenslåingen av Sørumsand og Blaker kommune fra 1. januar 1962. Albert Hovind, som har skrevet artikkelen, var elev ved skolen fra sitt tiende til sitt fjortende år, 1942 – 1946. Dessuten har han nå oppsøkt eldre innvånere i kretsen og fått informasjon fra dem.

Odd Skullerud

Den første faste skolen fra 1885 lå på ”Skolestuhaugen”, en forhøyning ute på et jorde tilhørende gården Mellom-Mork. I 1905 ble det oppført et nytt skolebygg på ei tomt på den andre siden av veien, den gang: jernbanelinjen til Urskog-Hølands-banen, på tomt fra gården Jødal. Huset er satt opp av tømmer i første etasje og reisverk i andre etasje, og er utvendig panelt. Grunnflaten er ca. 145 m². Huset er bygget av tømmermennene Kasper og Ludvig G. Fjeld, som var brødre.

Første etasje bestod av et stort klasserom, og dertil to rom og kjøkken og utvendig kjøkkengang til bruk for lærer eller vaktmester. I andre etasje fantes to rom og en stor gang.. Det ene rommet var lærerværelse, og det andre soverom til vaktmester. Etter som elevtallet vokste, ble det på slutten av 30-tallet innreid et klasserom til, rett over klasserommet i første etasje. Det var lite og trangt, med skråtak som gjorde det lavt under taket nærmest ytterveggen. Med to rekker med dobbelte pulter var det plass til 14 – 16 elever.

Klasserommet i første etasje hadde også to rekker med dobbelte pulter og plass til 20 – 22 elever. Det var en platting i fronten av rommet med et kateter på, og på sideveggen et stort skap hvor det fantes litt undervisningsmaterieell. I taket var det ”rullegardiner”, det vil si kart av forskjellige slag.

Til oppvarming var det en stor rundovn som kunne være rimelig ”heit” enkelte ganger. ”Garderoben” bestod av knagger inne i skolestua, hvor elevene hengte ytterklærne

sine. Først i de siste årene ble det satt opp en drikkesisterne i gangen, til erstatning for et rør med kran ute på gårdsplassen. Ellers var det ”utedo” i uthuset.

I juni 1962 ble Mork skole nedlagt, og elevene overført til Haugtun skole, etter at det hadde vært egen skolekrets i 77 år. Dette ble markert med en ”skolefest” med ordfører og skolestyreformann, og elevene ble servert is, noe det ble satt stor pris på.

I en del år ble huset værende i kommunens eie, og ble brukt som grendehus i kretsen. I 1982 fikk Kvevli og Mork Vel bruksrett på stedet. I de påfølgende årene ble det med stor dugnadsinnsats og dertil kommunalt tilskudd utført restaurering og påbygg av garderobe og sanitæranlegg. Vellet fikk skjøte å eiendommen i 1989, og stod da som rette eiere av den gamle skolen.

Grendehuset ble også en periode brukt til barnepark.

Da den første læreren, Hiaasen, kom til det nye skolehuset, bodde han i leiligheten på skolen. Det var vanlig på den tiden at det i nærheten av skolene var små kommunale bruk som ble drevet av en lærer, og foruten husrom disponerte han det som måtte bli av inntekter, altså i tillegg til lærerlønnen. Dette ble kalt ”skolejord”.

Morkskolen fikk også etter hvert et slikt sted hvor neste lærer som kom, Jofred Stortrøen, bosatte seg og drev. Senere ble drifta av eiendommen overtatt av vaktmesterfamilien på skolen, Sigrid og Ole Vangen, og dyra ble flyttet til uthuset på skolen. Våningshuset ble brukt som lærerbolig til skolen ble nedlagt. Jorda ble først leid bort og senere solgt, det samme med boligen.

Dermed var Mork som egen skolekrets, og alt hva det måtte innebære, gått over i historien.

Albert Hovind

I nummer 1-2010 av Sørumspeilet vil Reidun Andreassen fortelle om sin skoletid fra 1937 på Svarstad skole.

Red.

Rundtur langs tjodgata fra Blakersund til Neslerud

Årets andre rusletur startet fra Rausandbakken på Rv 173 (Borgenvegen). Den første del av turen gikk langs gårdsvegen til Tokerud og ned mot tunet og den gamle tjodgata fra Blakersund. Opplegget for turen var tilnærmet å følge traséen for Tjodgata fra Tokerud til Neslerud og legge tilbakturen langs Borgenvegen – fordi stedet hvor Fosserud skole lå og tilbake til utgangspunktet.

Fra Blakersund langs med Glomma til Nesdelet ligger det fem gårder med navn som ender på –rud. På rusleturen kom vi innom tre av gårdene (Tokerud, Fosserud og Neslerud). Disse gårdene ble ryddet i høymiddelalderen (fra ca. 1050 – 1350), ble øde i nedgangstida etter svartedauden (1349 – 50) og ryddet igjen sist på 1600-tallet.

Traséen for tjodgata fra Tokerud til Fosserud går gjennom skog, og er sterkt gjenvokst med trær og kratt, og vi måtte derfor følge noen stier litt høyere oppe i skogen.

Over Fosserud gikk tjodvegen over innmarka på gården. Vi passerte forbi den gamle husmannsplassen Lia, som var bebodd til 1920 og ble revet ca. 1930. Husmannsplassen har ligget på en bakkekul ovenfor hamna i elvelia, og med jorder ovafor. Ei gammel gårdssmie har også ligget i skogkanten ovafor Lia. Vi passerte Fosserud på nedsiden av bebyggelsen. Fosserud ligger mellom de to fossestryka som var her før elva ble regulert, og fikk navn etter elvestryka.

På Neslerud kom vi inn i traséen for den gamle tjodgata som i dag nyttes som innhøstingsveg på gården. Ved tunet tok vi av fra tjodgata og fulgte en bratt veg mot Borgenvegen. Inntil denne vegen ligger den gamle garverdammen som var i bruk mens det var garveri på gården.

Men før vi kom så langt, kunne vi fra tjodgata se ned på kraftstasjonene. Akershus amt kjøpte i 1914 strendene hvor kraftstasjonen ligger. Endelig vedtak om å bygge kraftstasjonen ble fattet av Akershus Amtsting 5. november 1917. Etter en femårig anleggsperiode, ble kraftstasjonen tatt i bruk i 1922. I

1983 ble den nye kraftstasjonen Rånåsfoss II ferdig på vestsida av elva.

Etter at Haneborg-slekta i 1823 kjøpte Neslerud og bosatte seg der, ble det flere virksomheter og mye folk på gården. Etter hvert ble det bygd mølle, sag og garveri.

Etter å ha tatt en kaffepause på noen tømmerlunner ved Garveridammen, ruslet vi opp til Borgenvegen. På motsatt side av denne så vi Prinsevegen, en del av den vegen som ble anlagt på 1700-tallet mellom Blaker skanse og eksersisplassen Kulmoen i Nes.

Etter å ha gått vegen tilbake og forbi Rausandbakken og bilene, passerte vi tomte hvor Fosserud skole en gang lå. Det er nå en vanlig villatomt. Skolen ble bygd i 1862, og var i bruk til den ble sentralisert til Sørums skole på 1950-tallet. Etter en liten stopp ved skolen, ruslet vi 24 i følget tilbake til bilene.

Leif Mathisen

Notater til gardshistorien for Størsrud

Våren 2010 kommer det fjerde bindet av Sørums bygdebok som omfatter Lundermoen og området vestover. Forrige gang det var planer om å utgi bygdebok for Sørums, samlet Per Otto Asak inn materiale til gardshistoriene i dette området, og som en forberedelse trykker vi i de neste numrene av Sørumspeilet flere av disse. Vi fortsetter med notater til gardshistorien for Størsrud. Asaks notater bygger videre på Holmsens notater fra middelalderhistorien som vi har trykket tidligere i Sørumspeilet.

Vi har i gammelnorske kilder oppgitt to eiendomsparter på henholdsvis 5 og 6 øyresbol, men det ser ut som hovedeieren her mangler, slik at den samlede skylda må komme opp i over 16 øyresbol – dvs. over undergrensen for fullgardene. Men om Størsrud var fullgard den gang, så hjalp det ikke på dens seinere skjebne. Etter Manndauen ble den nedlagt, og i 1577 opptrer den som ødegard i skattemanntallet. Skylda var i 1624 2 riksort og 1 skilling, i 1647 7 ½ lispd. tunge, som seinere ble satt opp til 1/2 skpd.

Eierforhold

Etter Rødeboka hadde Oslo bispestol 1 hefseldebol i garden og Sudreims prestebol 6

øyresbol. Den siste parten finner vi igjen i 1575 med den ynkelig reduserte skylda 1 skilling, men bispegodset er borte – noe en ofte ser eksempel på ved ødegarder som eierne ikke har umiddelbart oppsyn med. I adelsjordboka 1624 hører imidlertid hovedparten av Størsrud med bygselretten til "Grev Axels gods" (se Gjester), og det er da sannsynlig at det også i gammelnorsk tid var en privatmann som eide mest i garden. Størsrud tilhørte ennå i 1647 Gierlof Nettelhorst, som hadde det i pant i 1624.

Størsruds eiere i nyere tid

I 1680 hadde Sørumspresten Colbjørn Torstensen fått Størsrud – 6 lispd. i pant som gammelt adelsgods. Dette ble straks etter herr Colbjørns eiendom. Eierhistorien til Størsrud er nå knytta til slekta Colbjørnsen i 200 år.

I skiftet etter Colbjørn Torstensen i 1722 fulgte Størsrud sammen med Herre-Sørums og andre av hans gardar til sønnene Jakob og Kjeld. Jakob fikk halve Herre-Sørums og med dette også Størsrud. Jakobs enke Helene, født Friling, solgte i 1745 Sørums med Størsrud til sønnen Colbjørn Jakobsen, som seinere solgte Størsrud til sin fars halvbror Kjeld Colbjørnsen på Sørums. Garden fulgte så med i arv til sønnen Mathias Kjeldsen på Sørums. Da Mathias døde 1798, gikk eiendommene over til hans døtre. Hans eldste datter Maren satt med Sørums og Størsrud til hun døde ugift i 1840, 98 år gammel.

Fra skiftet etter Maren ble Størsrud solgt til dyrlege Voigt på Lunder (skjøte tinglest 1841). Voigt makebyttet Størsrud mot en part i Lunder (skog) i 1855 med vertshusholder Jens Hansen Minde (Sorknes), som er stamfar til nåværende slekt på Størsrud.

Kronologisk oversikt over brukere

1621: Første bruker som er nevnt:

ødegardsmannen Jens.

1647: Brukeren het Tord, skyld 7,5 lispd. Eier: Gierloff Nettelhorst.

1666: Kristoffer, 40 år, bruker 1 fjerding. Enka Jøran Hønsi bruker den andre fjerdingen.

(Landskylda hadde i 1661 blitt satt til ½ skpd.)

1701: Erik Torstensen, 50 år (trolig fra Artei).

Sønn: Torsten, 29 år (?).

1711: Erik Torstensen står som bruker. Hans hustru hette Katarine Pedersdatter. Barn: Torsten, gift med Marte Halvorsdatter, Nedre Vilberg. Torstens døtre var Kirsten og Inger (se nedenfor). Tjenestedreng: Peder Nilsen, Kari Nilsdatter (søster?).

1723: Eriks sønn Torsten Eriksen var nå bruker aleine på Størsrud. Straks etterpå flyttet Torsten og hans hustru Marte sammen med sine to døtre til Manglerud i Aker. Dattera Inger ble gift med Engebret Larsen Berg i Sørsum, og kom siden til Norum.

1740: Kristoffer hadde da vært bruker en stund. Han var dette året lagrettemann under forberedelse av matrikkelen. Kristoffers familie er ellers ukjent.

1762: Svein Olsen, gift med Ane Larsdatter. De hadde vært brukere siden ca. 1750. Deres barn: Ola, født ca. 1750, kom til Smedsrud, Kari, født 1759 og Lars, født 1763. De to siste ble født på Størsrud. Størsrud ble etter hvert underbruk av Sørsum gard (se eiere).

1786: Magnus Nilsen Størsrud får diplom for teglbrenning. Vi vet lite om hans familie, men han hadde sønnen Nils, født ca. 1752, som ble landevernssoldat. Han ble gift med Marte Pedersdatter fra Størsrudhaugen (se der).

1801: Det står ikke nevnt noen egen bruker. Trolig står eierne på Sørsum som ansvarlige, med husmenn som brukere.

1855: Eieren Jens Hansen Mindes sønn Hans Jensen ble bruker av Størsrud. Det er uvisst om Hans Jensen bodde på Størsrud, for han brukte også Lunder, hvor han bodde i 1865.

1865: Jens Hansen Minde på Sorknes står som eier. Garden brukes sammen med Lunder. Jens Minde hadde også sønnen Karl, som i 1863 var gift med Sofie Sexild fra Tønsberg. Karl hadde gått på landsbruksskole, og hadde ei tid vært bestyrer ved Jarlsberg hovedgård i Vestfold. I 1867 var Karl kommet til Størsrud som første sjøleierende bonde. Karl og Sofie hadde barna:

a) Jenny, gift første gang med Adolf Evensen Hønsen på Moen, gift andre gang med Laurits Yssen.

b) Bernhard Sverre (se neste).

c) NN gift med Julius Frogn.

d) NN.

Plassene under Størsrud

Helt fra begynnelsen av 1700-tallet opptrer det plassnavn under Størsrud. Den eldste og største plassen var Haugen, som ei tid hadde like stor besetning som hovedbruket. Husmannsplassen må da betegnes som småbruk. Hovedbruket var jo som nevnt nærmest et underbruk under Sørsum. En annen plass som blir nevnt på 1700-tallet er Kamperud. På 1800-tallet kommer også plassen Grorud til. Lunderøgarn skal ha vært en plass mellom Lunder og Størsrud, men ingen skriftlige kilder er funnet ennå...

1711: Størsrudhaugen. Bruker var Paul Børresen, gift med Mari Pedersdatter. De hadde to sønner: Torsten og Peder, samt dattera Åse (se nedenfor).

1735: Da er det skifte på Haugen etter Paul Børresen, som var gift med Mari Pedersdatter. Barn: Torsten, Peder (se nedenfor) og Åse, født ca. 1704, gift med Gulbrand Gunnarsen Ausen, som ble ny bruker av Haugen. I 1742 flyttet Gulbrand til farsgården Ausen og Peder Paulsen overtar Haugen.

1744: Det er skifte etter Peder Paulsen. Enka heter Kirsti Hansdatter. De har ingen barn. Det er kanskje enka Kirsti som seinere ble gift med Peder Johannesen, som ble neste bruker på Haugen.

1782: Peder Johannesen var enkemann med sønnen Johannes Pedersen. Peder var i 1761 attgift med Åse Olsdatter (Flaen?). Peder hadde også en slektning (sønnesønn?) som het Johannes Johannesen (se slektoversikten). På plassen Kamperud bodde Kristian Pedersen. 1777: Dette året var det skifte på Kamperud etter Ragnhild Pedersdatter. Enkemann var Kristian Pedersen, som da hadde vært gift tre ganger. Barna i tredje ekteskap er nevnt ovenfor. Barna fra første ekteskap var: Hans, Peder og Anne.

1801: På Størsrudhaugen bor det minst to familier som omtales som husmenn:

a) Johannes Pedersens enke Gunhild (Kanelsdatter?) med tre barn i alder fra 10 til 4 år.

b) Ole Pedersen, 37 år, landvernssoldat, (avdødes halvbror), gift med Anne Olsdatter, 41 år, født Yssimoen.

Per Otto Asak

Lederens spalte

Viktige identitetsmarkører

Blaker og Sørum Historielag er en vesentlig bidragsyter til kommunens identitetsbygging. Vølneberg Gamle Skole med redskaps-samlingen og Slora Mølle er de mest konkrete uttrykk for dette. Bygdebøkene utgjør en viktig bunnbjelke for alt vårt arbeid. På vår hjemmeside www.sorum.historielag.no finner man en liste over kontaktpersoner som ivaretar en rekke viktige oppgaver. Historielaget håper våre medlemmer finner sin hovedinteresse blandt disse oppgavene og kan hjelpe kontaktpersonen med råd og dåd for å utvikle lagets aktiviteter videre.

Min personlige holdning er at bygdene i Blaker og Sørum er i en unik stilling til å markere seg som en tradisjons og kulturbærer med primærnæringene som basis i den samfunnsutviklingen som er igangsatt over Romerike i efterkant av Gardermo-utviklingen. Det betinger imidlertid at enkeltmennesker forstår å forvalte verdiene riktig, overordnet partipolitikken.

Jeg har tro på at Sørum som ligger på akse mellom Oslo og Gardermoen kan utvikle en positiv nærturisme i samarbeid med landbruksnæringen, hotell-bransjen og transportnæringen med våre historiske identitetsmarkører i sentrum, dersom vi forstår å ta vare på dem. Derfor er det med vemot jeg ser at Nordli forsvinner, at vi sliter med å få magasin for bevaringsverdig utstyr på Vølneberg, at Slora Mølle må trampes opp av bakken i ren trass som et treffpunkt i bygda og at Bingen lenser sakte forvitret. Jeg vet at både Platon og Sokrates rev seg i håret i ren fortvilelse over den trege utvikling - men allikevel.

Blaker, Sørum og Romeriksregionen fortjener at vi forvalter våre tradisjoner på beste måte - og i den beste ånd. Jeg er av den klare oppfatning at et Historielag skal være et politisk nøytralt forum. Imidlertid er jeg

opptatt av at Historielaget skal stå som garantist for bevaring av det bevaringsverdige, og for vern av det værneverdige. For meg har da landbruksjord første prioritet for vern, godt bevarte bygninger og velholdte kulturlandskaper første prioritet for bevaring. Disse tingene inneholder begge en fremtidig kapitalverdi som bare øker som årene går i vår del av landet. Ikke alle ser det slik er jeg redd, i det noen også oppfatter dette som politikk. Slik jeg ser det bør Blaker og Sørum Historielag i samarbeid med Sørum Kommune og alle andre gode krefter i bygda utvikle en felles strategi for bevaring og bruk av våre viktigste identitetsmarkører.

Dag Winding-Sørensen

Blaker og Sørum historiske samlinger

Kulturutvalget i Sørum behandlet 15. september henvendelsen fra historielaget om å sette opp den gamle hovedbygningen på Nordli på Vølneberg, og fattet følgende enstemmige vedtak:

”1. Kulturutvalget i Sørum er positive til henvendelsen fra Blaker og Sørum historielag om bevaring av deler eller hele bygningen Nordli. Samtidig er KU klar over kommunestyrets vedtak om regulering, riving og bygging av barnehage på Nordli. KU er også informert om at anbudsprosessen er inne i en avsluttende fase og at det må tas hensyn til de føringer som ligger der.

2. Historielagets anmodning kan imøtekommes under følgende forutsetninger:

- * Rivningsarbeidet må utføres under betryggende sikkerhetsmessige forhold.
- * Prosessen må skje uten forsinkelse for oppføring av barnehage.
- * Arbeidet må utføres på historielagets regning, uten kostnader for kommunen.
- * Vølneberg Vel må være inneforstått og enige i historielagets idéer og de konsekvenser dette måtte ha.

3. Kulturutvalget i Sørum ber ordføreren i samarbeid med Sørum kommunale Eiendomsforetak KF om å kontakte Blaker og Sørum historielag for å få fremforhandlet en eventuell avtale om vedtakets punkt 2.”